

könyvtárak vetik fel. (Pl. az egyik ország csak egy bizonyos méretet meghaladó könyvtárait veszi fel, a másik teljességre törekszik; vagy itt valamennyi, ott csak a közpénzekből fenntartott szakkönyvtárakat veszik fel; néhol túl sok könyvtár kerül be a nem specializált könyvtárak közé, máshol túl kevés, s a „nagyobb” kritérium sincs meghatározva.)

Hiányzó adatok akár azért, mert a kérdést fel sem tették, vagy mert nem válaszolták meg. Ezzel a problémával is foglalkoznak azok, akik az ISO 2789-es revízióját végzik. Eredetileg csak azokat a definíciókat standardizálták, amelyek az UNESCO kérdőívében szerepeltek. Így az UNESCO kérdőív vált szabvánnyá, s az egyes országok nem is törekedtek ezt meghaladó kérdéseket feltenni, bár sokkal több adat létezik, amit érdemes lenne nemzeti, sőt nemzetközi szinten is feldolgozni. Hasznos lenne, ha az ISO kibővítené a meghatározások körét, nehogy többfelé találják fel a kereket. Különösen fontos lenne a hálózati források és az internet használatára vonatkozó adatok gyűjtése,

bár kétségtelen, nehéz meghatározni a kérdéseket. Haszonnal járnának olyan ajánlások, amelyek az adatok bemutatására vonatkoznak (grafikonok, arányszámok, idősorok, angol nyelvű összefoglalók és rovatfejek).

A nemzetközi könyvtári statisztika jövője pillanatnyilag bizonytalan. Az UNESCO csökkentette statisztikai részlege létszámát (ki tudja, milyen következménye lesz ennek a könyvtári statisztikára). Az EUROSTAT, amely adatokat gyűjt az EU számára, megbízást kapott kulturális statisztika összeállítására, de a könyvtárak nem kerültek be ebbe a programba. Az Európai Bizottság ugyan már 1983 óta támogatja a könyvtári felméréseket, de csak remélhető, hogy a LIBECON2000 folytatódhat az ötödik keretprogramban.

/FUEGI, David: LIBECON2000 and future of international library statistics. = IFLA Journal, 26. köt. 2. sz. 2000. p. 112–114./

(Papp István)

A hagyományos szereplők változó szerepe az új információs korban: a dokumentumküldő szolgálatok jövője

Az utóbbi idők számítástechnikai fejlődése vajon miként hat a könyvtárközi kölcsönzésre és a másolatszolgáltatásra, ezen belül az olyan főszereplőkre, mint a *British Library*? Bár a *British Library* nem kereskedelmi vállalkozás, bizonyos termékeit és szolgáltatásait mégis üzleti alapon kínálja. A szolgáltatásnak három szintjét lehet megkülönböztetni:

- a brit kormány által finanszírozott térítésmentes szolgáltatások, mint pl. az olvasótermek használata;
- az Egyesült Királyság könyvtári közösségének szóló önköltséges szolgáltatások, mint pl. az országon belüli könyvtárközi kölcsönzés és másolatszolgáltatás;
- a könyvtár költségeinek részbeni fedezésére szolgáló, térítéses szolgáltatások, mint pl. a külföldi könyvtárközi kölcsönzés és másolatküldés.

Dokumentumszolgáltatás a fejlett országokban

Tíz évvel ezelőtt a könyvtárközi kölcsönzést és másolatszolgáltatást nagymértékben Hamupipókéként kezelték a legtöbb könyvtárban: szükséges,

de kellemetlen feladatot jelentett a gyarapítás és az olvasók kiszolgálása mellett. Az 1990-es évek elején a helyzet drámaian megváltozott: a csökkenő költségvetési kereteket a publikációk számának rohamos növekedése kísérte, és a spirálisan növekvő árak ráébresztették a könyvtárakat arra, hogy az önellátás a továbbiakban már nem járható út. A könyvtárközi kölcsönzés és másolatszolgáltatás a helyére került: új kereskedelmi szolgáltatások jöttek létre a kialakult hiányosságok pótlására, mint az *EBSCOdoc*, a *K-R SourceOne* stb. A könyvtári hálózatok és konzorciumok további könyvtárközi együttműködések eredményeztek. A kialakult jövőképben az állomány a magfolyóiratokat és egyéb dokumentumokat tartalmazta, amelyet a dokumentumküldő szolgálatok kiegészítettek a kevésbé használt címek rendelkezésre bocsátásával. A folyamatos növekedés biztosnak látszott: Hamupipóke hercegkisasszonnyá változott, és megérkezett a bálba.

De túl hamar ütöttek éjfél a harangok: az újabb fejlemények gyorsan és lényegesen változtatták meg a helyzetet. Ezek közé tartozik:

- a globális telekommunikáció;
- az új kiadói módszerek;

- a cikkek olcsó és kényelmes tárolása;
- az internet és a webtechnológia;
- a helyi hálózatok (LAN) és az intranet fejlődése;
- a kiadók, az előfizetési ügynökségek és a könyvtárak kapcsolatainak átrendeződése;
- a magánhasználatban (hallgatók, tanszékek, kutatók) lévő személyi számítógépek növekvő száma, használata: a végfelhasználói piac;
- növekvő elvárás a saját számítógépről elérhető dokumentumok iránt;
- új árképzési modellek a folyóiratok előfizetésére és az információ-hozzáférésre.

Az elektronikus kor ily módon a könyvtárközi kölcsönzés és másolatszolgáltatás alapjait változtatta meg. A könyvtárosok, tanszékek, hallgatók és kutatók nemcsak azt várják el, hogy a weben keresztül információhoz jussanak az elérhető dokumentumokról, hanem hogy magát a dokumentumot is azonnal saját számítógépükre megkapják. Úgy tűnik, hogy egy-két éven belül mind a legfontosabb tudományos folyóiratok, mind a legnépszerűbb magazinok elektronikusan is megjelennek, esetleg a nyomtatott változat helyett. A folyóiratcikkek és előadásokat tartalmazó adatbázisok száma folyamatosan nő, és egyre több szerző ezt az utat fogja választani tudományos eredményeinek közreadására. A hagyományos folyóirat-kiadás és a hagyományos folyóirat-előfizetési modell egyre inkább veszélyben van.

Ahogy a tradíciók sorra felborulnak, a könyvtárközi kölcsönzés és másolatküldés is egy lesz a dominók sorában. Bár néhány kereskedelmi dokumentumküldő cég már feladta, a többiekre is ez a veszély vár, hacsak nem módosítják a szolgáltatásukat egy webalapú elektronikus tárolóhelyre alapozva.

Hogy hat mindez a könyvtárközi kölcsönzésre és másolatküldésre? A hagyományos szolgáltatásokra természetesen mindig lesz igény: mindig kell könyveket és egyéb kiadványokat kölcsönadni, cikkekről, előadásokról másolatokat készíteni, mivel ezek csak papíron léteznek. Változni fog viszont az az infrastruktúra, amelyben ezek a szolgáltatások működnek:

- Bár maradnak a bizonytalan rendelések, a felhasználók egyre inkább biztosak akarnak lenni abban, hogy megkapják a kért dokumentumot. A dokumentumszolgáltatóknak meg kell mutatniuk az „áruikat” vagy saját állományukat kereshetővé téve, vagy elektronikus tartalomjegyzék-szolgáltatást nyújtva, vagy kapcsolatot létesítve más adatbázisokhoz.

- A weben történő rendelést egyre többen választják, de bizonyos szinten megmarad a postai, faxon vagy telefonon történő kérés is.
- Noha a dokumentumok postán és futárral történő küldése néhány évig még megmarad, mind többen fogják előnyben részesíteni az elektronikus továbbítást.
- A letéti és folyószámlák valószínűleg megmaradnak elsősorban a nagy felhasználók esetében, a kisebb megrendelők és az egyéni olvasók inkább az elektronikus fizetési módszereket választják.
- A nagyobb felhasználók az egyes megrendeléseknél ragaszkodni fognak a jobb tájékoztatáshoz, és a használati adatokat összesítő vezetői információhoz.

A sikeres dokumentumküldő szolgálatokat az alapszolgáltatásaikhoz hozzáadott érték fogja megkülönböztetni. Ide tartozik:

- a hozzáférés biztosítása a nagy tudományos kiadók folyóiratainak elektronikus változatához;
- hozzáférés egyéb fontos kiadványok elektronikus változatához a felhasználók igényei szerint;
- hozzáférés a weben keresztül elérhető, fontosabb dokumentumgyűjteményekhez;
- hozzáférés az elektronikus vagy digitális formában tárolt, kiegészítő információkhoz, mint amilyenek a fényképek, illusztrációk, ritka könyvek vagy kéziratok stb.;
- egyszerű keresés és kapcsolódás, rendelési lehetőség és válaszmechanizmus egy integrált kapun keresztül.

A digitális könyvtár utópiája: az üvegcsipő, amely Hamupipókéét még egyszer szépséges hercegkisasszonnyá teszi. Nem valószínű, hogy a közeljövőben lesz olyan szervezet, amely egymaga képes lenne ezt a mindent felölelő szolgáltatást megteremteni. Létfonosságú szerepe lesz az együttműködésnek, ami a British Libraryben indított Digitális Könyvtár Program célja is. Ennek nyomán csökken a bibliográfiai szolgálat és a dokumentumküldő szolgálat elérési pontjainak száma, és a BL összes termékét, szolgáltatását egy kapun keresztül lehet majd elérni. A kiépülő kapcsolatok (linkek) nemcsak a British Library adatbázisaihoz és elektronikus erőforrásaihoz vezetnek, hanem a világ bármely részén lévő hostokhoz. A teljes Digitális Könyvtári Rendszer meglehetősen összetett, és üzembe állítása több időt vesz igénybe. Két kritikus feltételnek kell eleget tenni:

- (1) Különböző technológiákat kell integrálni, mint amilyenek az adatbázis-tervezés és -építés, a több adatbázisban való keresés lehetősége,

megrendelő és visszaigazoló rendszer, a szkennelt állományok és elektronikus formában tárolt adatok továbbítása az interneten, felhasználói azonosítás, biztonságos fizetési eljárások stb. A szabványok közül alapvetőek a Z39.50 és a könyvtárközi kölcsönzésre bevezetett ISO protokoll.

- (2) Az információkhoz és a dokumentumokhoz való hozzáférés biztosítására megállapodásokat kell kötni a szerzői jogok tulajdonosaival és az adatbázisok előállítóival.

Ezekkel a problémákkal küszködik jelenleg a British Library, de más könyvtárak is.

Mit tudnak mindebből a fejlődő országok alkalmazni? Gyakorlati szempontból számos könyvtárunk rendelkezik számítógéppel és internetelési lehetőséggel, amelyek lehetővé teszik a webalapú bibliográfiai adatbázisok keresése mellett a dokumentumrendelést és a válaszok/küldemények elektronikus fogadását. A fő probléma továbbra is a pénz marad.

A fejlődő országok problémái

A megfelelő berendezések birtokában elérhető szolgáltatásokért, mint az adatbázisok előfizetése, könyvtárközi kölcsönzés és másolatszolgáltatás, fizetni kell. Bár az IFLA-voucher és az UNESCO-kuponok hasznos eszközök, ebben az esetben fizetésre nem alkalmasak, mivel ezekért a szolgáltatásokért azonnal valutában kell fizetni. A tapasztalatok alapján elmondható, hogy ezekben az országokban is ugyanakkorra igény van a korszerű szolgáltatásokra, mint a fejlettebb országokban, és ahogy valami finanszírozási lehetőségük van, azonnal rendelésekre költik. Ezt bizonyítja az OCLC kezdeményezése, amelynek keretében az amerikai könyvtárak kölcsönöztek orosz partnereknek, vagy az európai szervezetek által szponzorált INTAS program. Ezeknek a programoknak a befejeztével, amikor a pénzügyi keretek kimerülnek, az ismét tehetetlen könyvtárosok és kutatók még frusztráltabbak lesznek.

Amit ebben a helyzetben tenni lehet: meg kell győzni a kiadókat, az adatbázisok előállítóit és a dokumentumküldő szolgáltatókat arról, hogy nyereségük egy részét fordítsák a fejlődő országok megfelelő technikai felszereltséggel rendelkező nagy könyvtárainak rövid vagy középtávon elfogadható árért nyújtandó alapszolgáltatásaira. Ilyen lehet például a folyóiratok elektronikus változatainak rendelkezésre bocsátása, amikor megtakarítható a nyomtatási és a postaköltség, illetve a szkennelt vagy digitális formában tárolt dokumentumok másolatainak küldése, amivel a könyvtárközi kölcsönzési szolgálat kiadásai csökkenthetők. A kiadók lemondhatnak a szerzői jogdíjról ezekben az országokban pl. öt évre, természetesen olyan feltételek mellett, hogy a kutatók és a könyvtárosok nem élnek vissza ezzel az engedménnyel. Valószínűleg lehetnek nullszaldós szolgáltatások is, abban a reményben, hogy ezek majd megtérülnek, amikor a fejlődő országok is meg tudják fizetni a piaci árakat. Az információhasznosítás ösztönzése ily módon ténylegesen hozzájárul az országok gazdasági fejlődéséhez, ami visszahat a szolgáltatók igénybevételére.

Összefoglalva, néhány évig úgy tűnt, hogy a könyvtárközi kölcsönzés és másolatszolgáltatás fényes, zavartalan jövő elé néz. Ugyanakkor az új elektronikus kor olyan új kihívásokat és lehetőségeket hoz magával, amelyeket remélhetőleg a világ valamennyi könyvtára élvezni fog. Más szóval: Hamupipőke és a mesebeli királyfi boldogan élnek, míg meg nem hálnak, vagy pedig a mostohatestvérek (a kiadók és a szerzői jog) nevetnek a végén.

/SMITH, Malcolm–OSBORNE, Mick: The changing role of the traditional players in the new information age: the future of document delivery services. = *Interlending & Document Supply*, 28. köt. 2. sz. 2000. p. 86–90./

(Viszocsekné Péteri Éva)

Közvetlen dokumentumszolgáltatás a Web of Science használatával

A Kutató Könyvtárak Egyesülete (Association of Research Libraries = ARL, USA) 1999-es adata szerint 1991 és 1999 között 84%-kal emelkedett a

könyvtárközi kölcsönzések száma az ARL-könyvtárakban. A megnövekedett igények a könyvtárakat erősen motiválják, hogy könyvtári műveleteiket